

Correspondence of Spatial Attachment Components with Adolescent Identification: Centered on the Mosque

Seyede Shima Anousheh , Doctorate in Imamiya Theology and Master's Degree in Positive Psychology, Quran and Hadith University. Email: Sh.anoosheh@gmail.com

Abstract

Introduction: One of the most critical educational concerns regarding adolescents today is the development of a coherent and authentic identity. A person's actions, tendencies, and perspectives are deeply rooted in their identity, which, in turn, is shaped by a dialectical interaction between internal and external influences. Over the past few decades, Iranian society has faced cultural infiltration and ideological distortions aimed at weakening its authentic identity. These external influences, propagated through media and cyberspace, introduce foreign beliefs, values, and norms to adolescents, leading to identity confusion and imitation of external cultural elements. Therefore, understanding the formation of adolescent identity becomes crucial.

On the other hand, an examination of mosques' societal role-from the years leading up to the revolution and the Iran-Iraq war to the present-reveals a growing disconnect between mosques and younger generations. This detachment threatens the cultural and social functions of mosques, which have traditionally served as centers of meaning-making and cultural development. Revitalizing mosques by encouraging the active participation of adolescents and young people can not only restore their cultural and social significance but also contribute to shaping the identity of future generations. The key question, then, is: How can this reconnection be facilitated? What factors will encourage adolescents to view mosques as safe and meaningful spaces, fostering their identification with them?

This article seeks to answer these questions through the conceptual framework of "spatial attachment."

Methodology: Using library research and an analytical approach, this study examines the factors influencing adolescents' attachment to mosque spaces. It explores how each component of spatial attachment contributes to identity formation and argues that attachment to mosques plays a crucial role in shaping adolescent identity.

Discussion: Several factors contribute to adolescents' attachment to mosques:

1. **Physical Component** – The physical attributes of a mosque, including its responsiveness to needs, sensory richness, and flexibility, help create positive memories and foster an emotional connection. Since personal identity is closely linked to an individual's interests, emotions, memories, and capabilities, these physical elements can significantly influence an adolescent's personal identity.
2. **Spiritual Component** – The spiritual atmosphere of mosques, particularly

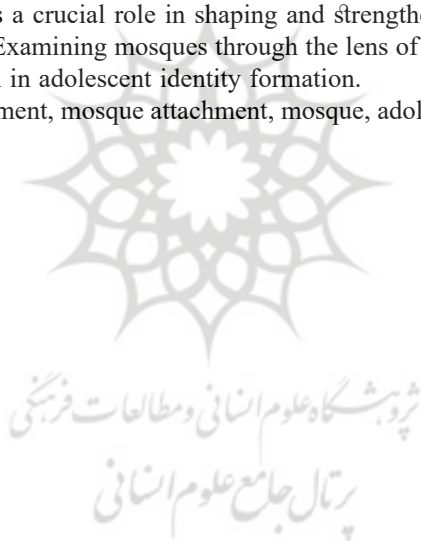
as sacred spaces, strengthens adolescents' spiritual identity, fostering a deep sense of belonging and meaning.

3. **Social Component** – The presence of peers in mosques plays a vital role in shaping adolescents' social identity. A teenager who feels a sense of belonging to their peer group is more likely to be influenced by their opinions, beliefs, and values. This social affiliation can be either beneficial or risky, depending on the nature of peer relationships.
4. **Functional Component** – The content delivered in mosques-especially through knowledgeable mentors, imams, and decision-makers-impacts both personal and social identity. Effective programming can provide adolescents with moral and intellectual guidance, reinforcing their sense of identity.

Additionally, "place memorability" is a key factor across all components. For adolescents to develop an attachment to mosques, these spaces must evoke positive and meaningful memories.

Results: This study concludes that "the presence of adolescents in mosques, when supported by key components of spatial attachment, not only fosters a sense of belonging but also plays a crucial role in shaping and strengthening various aspects of their identity." Examining mosques through the lens of place attachment highlights their potential in adolescent identity formation.

Keywords: Place attachment, mosque attachment, mosque, adolescent identity.

تناظر مؤلفه‌های دلبستگی مکانی با هویت‌یابی نوجوان؛ با محوریت مسجد

سیده شیما انوشه^۱

چکیده

مساجد به‌عنوان مکان‌هایی معنا ساز از دیرباز نقش عمده‌ای در فرهنگ اجتماعی داشته‌اند. نقشی که بخشی از آن را از طریق هویت‌بخشی به حاضرین در فضای مسجد اعطا می‌کردند و بدین ترتیب اهالی مسجد از هویت اجتماعی ویژه‌ای (همچون هویت دینی یا هویت فرهنگی خاص) و نیز هویت فردی و معنوی برخوردار می‌شدند. حال با توجه به اقتضائات جامعه کنونی، هدف «احیای نقش مساجد در هویت‌بخشی» و به‌خصوص شکل‌دهی هویت به نسل نوجوان، مطالعاتی را از دریچه روان‌شناسی محیطی می‌طلبد و نوشتار حاضر کوشیده است تا مسئله هویت‌یابی نوجوان را از منظر «دلبستگی به فضای مسجد» بنگرد و طی مطالعه‌ای کتابخانه‌ای و به روش تحلیلی نشان دهد هریک از مؤلفه‌های دلبستگی‌ساز برای نوجوان نسبت به فضای مسجد، با بعدی از ابعاد هویتی او در ارتباط بوده و آن را سامان خواهد داد. بدین ترتیب از میان پنج مؤلفه تأثیرگذار در ایجاد دلبستگی به مسجد، چهار مؤلفه متناظر با شکل‌گیری هویت نوجوان است که عبارتند از: مؤلفه کالبدی مسجد با هویت فردی نوجوان، مؤلفه حس معنوی با هویت معنوی، مؤلفه تعاملی با هویت اجتماعی و مؤلفه عملکردی با هویت فردی و اجتماعی نوجوان.

واژگان کلیدی

دلبستگی مکانی، دلبستگی به مسجد، هویت نوجوان.

مقدمه و بیان مسئله

امروزه یکی از مهم‌ترین مسائل تربیتی در نسل نوجوان، پیدایش و شکل‌گیری هویت منسجم و اصیل در آنان است؛ چراکه کنش‌ها، گرایش‌ها و حتی بینش‌های فرد ریشه در «هویت» او دارند همان‌گونه که از همین سه‌گانه بیرونی (کنش، گرایش و بینش جامعه پیرامونی) تأثیر می‌پذیرد و در حرکتی دیالکتیکی درون فرد بارور می‌شود. این در حالی است که جامعه ایران، طی چند دهه اخیر دستخوش شبیخون‌ها و حملات نرم فرهنگی قرار گرفته؛ اتفاقاتی که هویت اصیل ایرانی را نشانه گرفته است و به مقصود ایجاد سردرگمی هویتی و در پی آن تقلید از رنگ و لعاب القایی رسانه‌ها و شبکه‌های فضای مجازی، باورها، ارزش‌ها و هنجارهای بیگانه را به خورد نوجوان می‌دهند. لذا بحث بر روی چگونگی شکل‌گیری هویت در نوجوانان اهمیت می‌یابد. ازسوی دیگر نگاهی به سیر حرکت مساجد از دهه‌های منتهی به انقلاب و جنگ تحمیلی تاکنون، گواه پیدایش شکافی است که میان این عنصر معنابخش و فرهنگ‌ساز اجتماعی و نوجوانان و جوانان ایجاد شده است. بازگشت شور و نشاط به مساجد با حضور پررنگ نوجوانان و جوانان، علاوه بر اینکه احیاگر نقش فرهنگی و اجتماعی مساجد خواهد بود، هویت‌بخش، برای قشر آینده‌ساز کشور خواهد بود.

حال سؤال اینجاست که چنین بازگشتی چگونه و با کد امین ابزار ممکن خواهد بود؟ و در چه صورت نوجوانان با درک مساجد به‌عنوان پایگاهی امن به‌سوی آن، رو خواهند آورد؟ و گام نخستین هویت‌یابی را به درستی بر خواهند داشت؟

مقاله حاضر کوشیده است تا پاسخ این مسئله را از دریچه مفهوم «دلبستگی مکانی» روشن سازد. بدین ترتیب با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای و به شیوه تحلیلی به بررسی مؤلفه‌های تأثیرگذار بر ایجاد دلبستگی مکانی در نوجوانان نسبت به فضای مسجد پرداخته و ضمن بیان اثرگذاری هر مؤلفه بر بعدی از هویت تبیین می‌کند که دلبستگی به مسجد به‌طور کلی به هویت‌بخشی نوجوان منتهی خواهد شد.

پیشینه پژوهش

البته نباید از نظر دور داشت که طی سال‌های اخیر در کشور ما، پژوهش‌های متنوعی در خصوص مسئله «دلبستگی‌های مکانی» انجام گرفته است. بخش مهمی از آن‌ها که ارتباطی میان این مسئله و کودکان برقرار ساخته‌اند، در جهت طراحی و ساخت مکان‌هایی برای کودکان و نوجوانان تلاش داشته‌اند که با توجه به «رویکرد دلبستگی به مکان» فضایی مطلوب‌تر برای

آنان به شمار آید. در این میان، بخش عمده‌ای از پژوهش‌ها به مراکز نگهداری کودکان و نوجوانان بی‌سرپرست معطوف بوده است. به‌عنوان مثال، می‌توان به پایان‌نامه صدیقه فلاح (۱۳۹۵) با موضوع «طراحی خانه کودکان بی‌سرپرست با رویکرد حس دلبستگی به مکان» یا پایان‌نامه دیگری اثر ریحانه احمدزاده (۱۳۹۹) با عنوان «مرکز نگهداری کودکان بی‌سرپرست رودسر با تأکید بر حس دلبستگی به مکان» اشاره داشت.

علاوه‌بر این دلبستگی به مکان در طراحی فرهنگسرا و حتی مراکز درمانی نیز مورد توجه قرار گرفته است. همچون پایان‌نامه فهمیه نیک‌نام (۱۳۹۷) با عنوان «طراحی فرهنگسرای کودک با رویکرد دلبستگی به مکان در شهر جابرم» و پایان‌نامه مریم مهرآسا (۱۳۹۶) که در موضوع «طراحی مرکز درمانی کودکان با تأکید بر رویکرد تعلق مکانی» به رشته تحریر درآمده است.

علاوه‌بر پژوهش‌هایی که رسالت خود را در طراحی فضاهایی با رویکرد دلبستگی مکانی در کودکان دانسته‌اند، مطالعات دیگری عوامل مؤثر بر ایجاد دلبستگی به مکان را مورد بررسی قرار داده‌اند که از این میان می‌توان به رساله دکتری سیده مریم مجتبی‌وی (۱۴۰۱) با عنوان «بررسی عوامل کالبدی و اجتماعی مؤثر در ایجاد دلبستگی به مکان‌های سوم (مطالعه تطبیقی بازارهای سنتی با فروشگاه‌های بزرگ تجاری معاصر)» اشاره کرد. همچنین «چگونگی شکل‌گیری حس مکان در کودکان» توسط مستغنی و اعتمادی (۱۳۹۵) در قالب مقاله‌ای سرانجام یافته است.

با این وجود، پرداختن به این موضوع از دو جهت بدیع به نظر می‌رسد: اول ارتباطی که میان دلبستگی مکانی و ابعاد هویت‌یابی نوجوان ایجاد می‌شود؛ این مسئله اگرچه به‌طور کلی در مقالات مذکور، اشاره شده اما به شکل روشن و به شکل تناظری دقت نشده است. در عین حال پژوهش‌هایی که ارتباط میان مسجد و هویت را کاویده‌اند، عمدتاً با رویکرد بررسی «هویت شهری» سامان یافته‌اند^۱ که این امر با آنچه نوشتار حاضر درصدد تبیین آن است، متفاوت می‌نماید. ازسوی دیگر در آثار پژوهشی گذشته، با وجود اهمیت مساجد در شکل‌دهی سبک زندگی افراد جامعه اسلامی، پژوهش مستقلی در رابطه با ابعاد یا مؤلفه‌های دلبستگی نسبت به مسجد یافت نشد.

بدین ترتیب نوشتار حاضر ضمن برشماری مؤلفه‌های دلبستگی‌ساز نسبت به فضای

۱. همچون مقاله «چگونگی شکل‌گیری حس مکان در کودکان»، نوشته علیرضا مستغنی و شهرزاد اعتمادی (۱۳۹۵).

۲. همچون مقاله «نقش مسجد در ایجاد هویت ایرانی اسلامی» نوشته حدیث پرهیزکاری، ابراهیم مرادی و نازنین نصراللهی (۱۳۹۲) و نیز مقاله «بازشناسی نقش مسجد در هویت و روند توسعه شهرهای اسلامی»، نوشته عبدالکریم مهری و امین ابراهیمی دهکردی (۱۳۹۶).

مسجد در نوجوانان (با در نظر گرفتن ویژگی‌های این گروه سنی) نشان می‌دهد که هر مؤلفه در پیدایش کد ام بعد از ابعاد هویت نوجوان نقش‌آفرینی می‌کند و از این طریق به شکل کاربردی تبیین می‌کند که برای هویت‌بخشی به نوجوان، استفاده از ابزار فرهنگی مسجد تا چه حد تأثیرگذار و مهم خواهد بود.

مفاهیم

مسجد

تأملی در گزاره‌های دینی و مستندات تاریخی از نقش و جایگاه عظیم مسجد در مناسبات اجتماعی پرده بر می‌دارد؛ ابتدای اذان و اقامه تا انجام نماز و سرانجام آن نشان می‌دهد که اساس عبادت، به‌ویژه نماز بر پایه جمع و جماعت است و بنده به هنگام راز و نیاز هم باید خود را میان جمع ببیند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۴۴) و مکان این تجمع در دین اسلام «مسجد» قرار داده شده است.

اما «مسجد» تنها یک عبادت‌گاه نبوده؛ بلکه مرکزی برای حیات اجتماعی سیاسی جامعه اسلامی به شمار می‌رفته است تا جایی که پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) سفیران را در مسجد به حضور می‌پذیرفت، شئون دولت را از مسجد اداره می‌کرد و برای مردم در امور سیاسی و دینی از فراز منبر پیام می‌فرستاد (حسن، ۱۹۶۴: ۳۳۶) همچنین مسجد، جایگاه قضاوت و محل رفع مشکلات، رسیدگی به شئون گوناگون جامعه (حسبه)، آموزش، اطلاع از اخبار روز و پایگاهی برای جهاد و نقطه آغازینی برای نهضت‌های ضد ظلم و بی‌عدالتی به شمار می‌رفت (سعیدی، ۱۳۶۸: ۴۰-۴۳).

به نظر می‌رسد مرکزیت و محوریت مسجد در امور مختلف جامعه، موجب ارتباط‌گیری اقشار گوناگون مردم با این فضا شده است و چنانچه این ارتباط حاوی مؤلفه‌های دلبستگی‌ساز بود، تأثیری هویت‌بخش بر افراد می‌نهاد. البته دقت در این نکته حائز اهمیت است که منظور از مسجد در نوشتار پیش‌رو، مسجدی آرمانی (چنانچه تاریخ در صدر اسلام به تصویر می‌کشید و بسیاری از شئون جامعه را حمایت می‌کند) نیست، بلکه همین مساجد فعلی و حتی متعلقات آن‌ها (همچون حسینیه‌ها و زینبیه‌ها) و حتی مطابق با معماری کنونی (گرچه مورد نقدهای جدی است) با توجه به وظیفه خود در قبال جامعه و انجام برخی از مسئولیت‌های خود نیز قابلیت فراهم‌آوری دلبستگی برای نوجوانان را خواهند داشت.

دلبستگی مکانی

«دلبستگی به مکان» یا پیوند مثبت افراد به یک مکان خاص از مهم‌ترین جنبه‌های ارتباط انسان با محیط به شمار می‌رود که ابعادی شناختی، عاطفی و عملکردی به خود می‌گیرد و با گذر زمان و افزایش ارتباط عمق می‌یابد. از آنجاکه تنها راه دریافت محیط برای انسان حواس اوست، برخی دریافت‌های صورت‌گرفته از این طریق جنبه شناختی دارد (مانند اینکه این مسجد دارای فضای بازی، نشاط و برقراری تعاملات مثبت با دیگران است) برخی دیگر از این دریافت‌ها جنبه احساسی عاطفی دارند (مانند خوشایند بودن قرار گرفتن در محیط مسجد). می‌توان نوعی از دریافت‌ها را در نظر گرفت که هم‌زمان، شناختی و احساسی هستند (مجتبوی و دیگران، ۱۴۰۱: ۶۰-۷۵، با تصرف). اگر نام واکنش شناختی را «بینش» و نام واکنش احساسی را «گرایش» و رفتار حاصل از این دو را «کنش» بنامیم، فرایند ایجاد دلبستگی به مکان بدین ترتیب صورت خواهد پذیرفت: قرارگیری فرد در مکان، موجب دریافت‌های حسی او از محیط شده است و درکی از محیط در او ایجاد می‌کند. این ادراک، با واکنش‌های شناختی و عاطفی همراه است که در صورت مثبت بودن آن‌ها به تدریج «دلبستگی به مکان» را در فرد ایجاد خواهد کرد. دلبستگی به مکان در نوجوانان زمانی شکل می‌گیرد که مکان مورد نظر (مسجد) از توانایی بهره‌گیری از عنصر «خاطره‌انگیزی» برخوردار باشد. پیدایش خاطرات مثبتی که در مکانی همچون مسجد از دل رفع نیازهای دوران نوجوانی (مانند احساس امنیت، برقراری ارتباط با گروه همسالان، پذیرش و تکریم) برمی‌آید، می‌تواند بستر ساز ایجاد «دلبستگی به مکان» نیز باشد. در نهایت شکل‌گیری این دلبستگی تحت تأثیر پنج مؤلفه قرار می‌گیرد که در ادامه به آن‌ها پرداخته خواهد شد.

هویت؛ ابعاد و شکل‌گیری آن

هویت با وجود گستردگی انواع آن، به دو بخش کلی قابل تقسیم است: هویت فردی و هویت اجتماعی.

مفهوم هویت فردی آگاهی و شناخت فرد از ویژگی‌های شخصی، گرایش‌ها، باورها و اعتقادات او را در بر می‌گیرد. این مفهوم رابطه‌ای نزدیک با «خودپنداره» دارد و در عین حال تمایز میان فرد با دیگران را نیز در دل خود جای داده است. اینکه نزدیکان فرد او را چگونه ارزیابی می‌کنند و در عین حال این ارزیابی را چگونه به او منتقل می‌سازند، او «خود» را چگونه می‌بیند و ابعاد وجودی خود، علائق و گرایش‌هایش را در کدام بستر شناخته و رشد می‌دهد، همگی در شکل‌گیری هویت فردی او مؤثر است (هنری ماسن و دیگران، ۱۳۸۲: ۶۸۴-۶۸۶).

مفهومی که ذیل هویت فردی باید توجه شود «هویت معنوی» به عنوان «تعریف و شناسایی خود براساس معنویت و تجارب معنوی» است. اگرچه به نظر می‌رسد در این میان می‌توان از هویتی دیگر به نام «هویت بندگی» سخن گفت که اساسا قرآن کریم نهاد انسان را بر این نوع از شناخت استوار کرده است. «هویت بندگی» به این معناست که با وجود تمام تعاریف و شناخت‌هایی که فرد از خود به دست می‌آورد، بداند که بندهٔ پروردگار متعال است.

منظور از «هویت اجتماعی» بخشی از شناخت و آگاهی فرد نسبت به بینش‌ها، کنش‌ها و گرایش‌های (یا علاقه‌مندی‌ها) خود است که در آن‌ها نوعی «احساس تعلق» وجود داشته باشد. این بخش از هویت، به انواعی همچون «هویت ملی»، «هویت دینی یا مذهبی»، «هویت خانوادگی»، «هویت قومی و قبیله‌ای» و... قابل تقسیم است. همان‌طور که بیان شد، وجه مشترک همه انواع هویت اجتماعی در وجود «احساس تعلق» در فرد نسبت به هریک از موارد است. چه‌بسا با حذف «تعلق»، صرف حضور فرد در یک قومیت یا حتی خانواده، هویت معینی را برای فرد به همراه نداشته باشد.

در نوشتار حاضر ابعاد هویت با توجه به مؤلفه‌های مؤثر در ایجاد دلبستگی مکان در مسجد، توجه شده است و ارتباط هر مؤلفه با شکل‌گیری هویت تبیین خواهد شد.

مؤلفه‌های تأثیرگذار بر ایجاد دلبستگی به مسجد در نوجوانان

مؤلفه کالبدی

پژوهش‌های متعددی کالبد فضا را در ایجاد حس تعلق به مکان و نیز دلبستگی به آن مؤثر دانسته‌اند (خدایی و دیگران، ۱۳۹۱: ۶۸-۴۳ و حاجی‌پروانه، ۱۳۹۵) خصوصیات زیر می‌تواند ذیل مؤلفه کالبدی، دلبستگی‌ساز به شمار آیند:

پاسخگویی به نیاز

از مهم‌ترین نیازهای هر فرد، نیاز او به امنیت است و محیط کالبدی مسجد باید امنیت فیزیکی و روانی افراد را تامین کند. از طرف دیگر، ارتباط با گروه همسالان از نیازهای اصلی افراد در دوران نوجوانی محسوب می‌شود که فضای مسجد بستری مساعد برای پاسخگویی به این نیاز را فراهم می‌آورد. نیاز به آزادی و نشاط، با وجود حیات و فضای طبیعی (حاجی‌پروانه، ۱۳۹۵) در مسجد نیز می‌تواند بخش دیگری از نیازهای نوجوان را پوشش دهد.

غناي حسی محیط

از دیگر مؤلفه‌های کالبدی دلبستگی‌ساز، می‌توان به «غنی‌سازی حسی محیط» اشاره داشت. با این توضیح که در ادراک فضا هرچه اندام‌های حسی بیشتری تحریک شوند،

تأثیرگذاری فضا بیشتر و درک فضا کامل‌تر است و احتمال جذابیت، نقش‌انگیزی و خاطره‌انگیزی آن افزایش می‌یابد. در نتیجه، حضور در محیط چند حسی و تجربه محرک‌ها، به فهم و ادراک انسان کمک می‌کند (سرمدی و دیگران، ۱۳۹۹: ۲۷-۳۸). به نظر می‌رسد غنای حسی همان درگیری قوی‌تر حسی در مکان است که منجر به واکنش‌های قوی‌تر شناختی و عاطفی می‌شود و در نهایت دلبستگی مکانی را رقم می‌زند. از این‌رو شنیدن آوای دلنشین قرآن و اذان، معطر بودن مسجد، معماری چشم‌نواز، نظافت و پاکیزگی همیشگی آن و حتی بهره‌گیری از عناصر طبیعی در فضای داخلی و خارجی مسجد می‌تواند موجبات اغنای حسی این فضا را فراهم آورد.

انعطاف‌پذیری مکان

قابلیت ایجاد تغییر در فضا از جمله عوامل مؤثر بر ایجاد دلبستگی مکانی دانسته شده است (Rivlin, 1987). این امر هنگامی صبغه بیشتری می‌گیرد که ویژگی‌های استقلال‌طلبی، آزادی و میل به پذیرش مسئولیت در نوجوانان در نظر گرفته شود؛ در این هنگام، چنانچه مانعی در ایجاد برخی تغییرات در فضای مسجد وجود نداشته باشد، او با رغبتی افزون‌تر در مسجد مسئولیت می‌پذیرد و حضور می‌یابد.

مؤلفه حس معنوی

با توجه به قداست و معنویت مساجد، می‌توان از نقش مؤلفه دیگری یاد کرد که به نظر می‌رسد با مؤلفه کالبدی ارتباطی تنگاتنگ داشته است: «حس معنوی» به این معنا که فرد در فضای مسجد، احساس حضور و ارتباط با وجودی برتر را تجربه می‌کند و همین امر گرایش او به استمرار حضور را بیش از پیش می‌گرداند. حس معنوی مکان بیشتر دارای ابعاد ادراکی است و صرفاً مؤلفه کالبدی نمی‌تواند عامل اثرگذار بر حس معنوی فرد باشد. (وثیق، ۱۳۹۹: ۲۲۳-۲۴۵). برگزاری مناسک عبادی، مناجات‌خوانی‌ها و حضور هم‌رنگ و یکپارچه جماعات در نمازها و سایر برنامه‌های عبادی، عوامل مؤثری در ایجاد پیوند معنوی میان نوجوان و فضای مسجد به شمار می‌رود.

مؤلفه زمانی

استمرار حضور فرد در یک مکان از جمله عوامل ایجاد دلبستگی به آن محسوب می‌شود. به‌طور کلی شکل‌گیری احساس نسبت به یک مکان، فرایندی مبتنی بر زمان است. این امر هنگامی به وقوع می‌پیوندد که فرد از بودن در مکان احساسی خوشایند را تجربه کند. در نتیجه خاطره‌انگیزی مکان در استمرار حضور فرد مؤثر و به تبع، دلبستگی به مکان را در پی خواهد داشت.

توجه به سه شاخصه در مؤلفه زمانی (به عنوان رکن مؤثر در ایجاد دلبستگی مکانی) از جمله تعداد دفعات مراجعه، طول مدت آشنایی و میزان حضور در هر بار مراجعه اهمیت دارد (مجتبوی و دیگران، ۱۴۰۰: ۴۸-۳۳).

مؤلفه تعاملی

اغلب پژوهش‌های انجام شده در حوزه دلبستگی به مکان، بر ابعاد اجتماعی توجه ویژه‌ای داشته‌اند؛ زیرا مردم به مکان‌هایی دلبسته می‌شوند که باعث سهولت ارتباطات اجتماعی شده و هویت جمعی ایجاد نماید. به بیان دیگر دلبستگی به مردم بنیان شکل‌گیری حس دلبستگی به مکان است. احساس رضایت روحی از تعاملات اجتماعی، به ایجاد ارتباط مثبت بین فرد و مکان کالبدی منجر می‌شود و تجارب و تعاملات اجتماعی که در مکان رخ می‌دهد، موجب معنا بخشیدن به مکان برای فرد می‌شود (مجتبوی و دیگران، ۱۴۰۰: ۴۸-۳۳).

توجه به این مؤلفه نقش بسزایی در پیدایش دلبستگی به مسجد در نوجوانان خواهد داشت؛ توضیح آنکه فرد در دوران نوجوانی احساس نیاز به هم‌نوابی بیشتری با گروه همسالان خود می‌کند (هنری ماسن و دیگران، ۱۳۸۲: ۶۷۱). در صورتی که گروه همسالان فرد، هم‌مسلك و هم‌عقیده وی و حاضر در مسجد باشند و او نیاز خود به ارتباط را با ایشان برطرف کند، این امر موجب ایجاد دلبستگی به فضای مسجد نیز خواهد شد.

مؤلفه عملکردی

حضور نوجوان در فضای مسجد در صورتی مستمر، خاطره‌انگیز و دلبستگی‌ساز خواهد بود که برای او «دست‌آورد» داشته باشد. این دست‌آورد می‌تواند برقراری پیوندهای عاطفی دوستانه با گروه همسالان، پیوندهای معنوی با پروردگار یکتا و یا دست‌آوردهایی مبتنی بر استعدادهای درونی او باشد.

بدین ترتیب آنچه در فضای مسجد اتفاق می‌افتد و محتوایی که ارائه می‌شود، در صورتی که با هدف استعدادپروری نوجوان صورت پذیرد، ذیل «مؤلفه عملکردی» می‌گنجد. توضیح آنکه اگر غایت تلاش برای ایجاد دلبستگی به مسجد شکل‌گیری هویت منسجم و اصیل در نوجوان دانسته شود، این گامی مهم در جهت تربیت دینی خواهد بود و چنانچه «تربیت دینی» به شکوفاسازی استعدادهای درونی و ذاتی افراد تعریف شود، ایجاد بستر مناسبی در مسجد که در راستای این امر تلاش می‌کند، موجب ایجاد دلبستگی به فضای مسجد خواهد شد.

تناظر مؤلفه‌های دلبستگی‌ساز با ابعاد هویتی نوجوان

پیش‌تر ابعاد هویت در دو محور کلی بحث شد: هویت فردی (با زیرشاخه هویت معنوی و هویت بندگی) و هویت اجتماعی (که خود ابعاد گوناگون هویت دینی، هویت ملی، هویت خانوادگی و... را در برمی‌گیرد).

با توجه به آنچه گذشت، اکنون می‌توان تأثیر هریک از مؤلفه‌های دلبستگی‌ساز نسبت به مسجد را در شکل‌گیری بعدی از هویت نوجوان بررسی کرد.

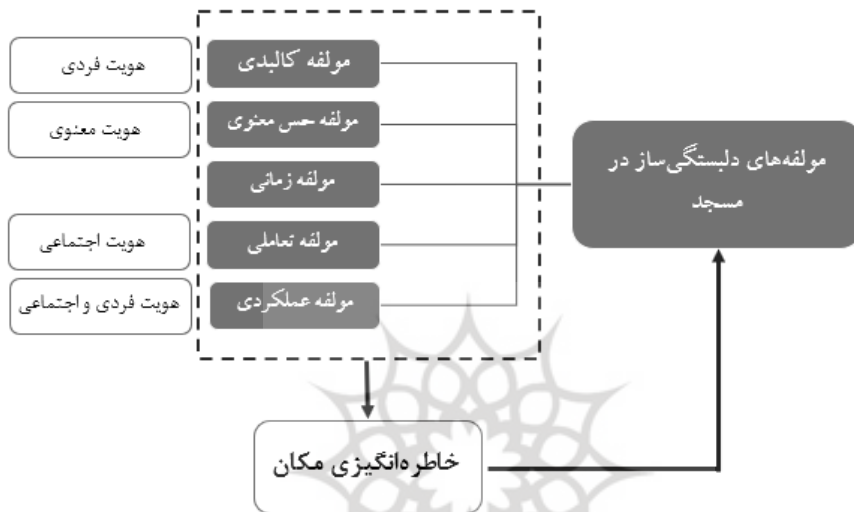
مؤلفه کالبدی مسجد که خود از سه شاخصه پاسخگویی به نیاز، اغنای حسی و انعطاف‌پذیری برخوردار است، چنانکه موجب پیدایش خاطرات خوشایند در نوجوان بوده در او علاقه‌مندی به فضای مسجد را پدید آورد، می‌تواند در «هویت فردی» او مؤثر باشد؛ چراکه اساساً مقوله هویت فردی با علائق، احساسات، خاطرات و توانمندی‌های فرد پیوند می‌خورد.

مؤلفه حس معنوی که به‌عنوان مؤلفه‌ای دلبستگی‌ساز به‌ویژه در اماکن مقدسه و فضاهاى مذهبی به شمار می‌رود، در پیدایش یا تقویت «هویت معنوی» و نیز «هویت بندگی» نوجوان تأثیر بسزایی دارد. درواقع درکی که نوجوان از خود به‌عنوان یک انسان معنوی دارد و نیز تجارب معنوی‌ای که ذیل برنامه‌ها و حضور در فضای مسجد برای او حاصل می‌شود، تقویت‌گر هویت معنوی اوست همان‌گونه که در فضای مسجد و هنگام حضور در برنامه‌ها، آنچه پرننگ‌تر می‌شود، حس بندگی و اطاعت‌پذیری از پروردگار و «هویت بندگی» است (مانند توبه هنگام مناجات که به حس بندگی بیشتر منجر خواهد شد).

مؤلفه تعاملی که به ارتباط نوجوان با گروه همسالان می‌پردازد، در شکل‌گیری «هویت اجتماعی» او نقش‌آفرینی خواهد کرد. نوجوان که به دوستان خود احساس تعلق می‌کند، به راحتی از عقاید، باورها و ارزش‌های آن‌ها تأثیر می‌پذیرد. این احساس تعلق، چنانکه با همسالانی صالح پیوند گیرد، هویت اجتماعی نوجوان را تا حد بسیاری از خطر آسیب محافظت خواهد کرد.

مؤلفه عملکردی به معنای محتوای ارائه‌شده در مسجد، خصوصاً ازسوی مربیان آگاه، امام جماعت و تصمیم‌گیرندگان این نهاد فرهنگی است بر هر دو بعد هویتی نوجوان، یعنی هویت فردی و اجتماعی او تأثیرگذار است. با این توضیح که چنانکه محتوای مزبور در جهت استعدادپروری ارائه شود، به‌طور مستقیم بر هویت فردی نوجوان تأثیرگذار خواهد بود؛ چراکه اساساً کشف و شکوفایی استعداد به درک کامل‌تر نوجوان از خود و تکمیل درک هویت فردی او منتهی خواهد شد. ازسوی دیگر نیز اگر گستره «مؤلفه عملکردی» تا ارتباطات نوجوان با گروه همسالان و پیوندهای معنوی او وسعت یابد، در تقویت هویت اجتماعی و هویت معنوی و بندگی او تأثیرگذار خواهد بود. ازآنجا که «هویت اجتماعی» خود انواع دیگری از هویت، همچون «هویت فرهنگی» (به معنای احساس تعلق یا تعهد فرد به یک گروه مشخص و ارزش‌های مشخص) و «هویت ملی» را در بر می‌گیرد، محتوای ارائه‌شده در مسجد می‌تواند بر این ابعاد نیز تأثیرگذار باشد.

افزون بر آنچه ذکر شد، معیار «خاطره‌انگیز بودن مکان» که در یکایک مؤلفه‌های نام برده شده، به‌عنوان یک مسئله مهم مستتر است. در هر صورت و مطابق با هر مؤلفه، مکان مورد نظر باید خاطراتی شیرین و خوشایند را برای نوجوان به همراه داشته باشد تا از این طریق او دلبسته فضای مسجد شود.

مدل مفهومی تناظر ابعاد هویت با مؤلفه‌های دلبستگی مکانی

نتیجه‌گیری

«حضور نوجوانان در مسجد، چنانچه با همراهی مؤلفه‌ها و شاخصه‌های دلبستگی‌ساز به این مکان معناساز و فرهنگ‌بخش همراه باشد، افزون بر پیدایش احساس دلبستگی به مسجد، موجب شکل‌گیری و تقویت ابعاد گوناگون هویتی او خواهد شد». این گزاره حاصل پژوهشی است که حضور نوجوانان در مسجد را از دریچه موضوع «دلبستگی مکانی» مورد بحث و بررسی قرار داده است.

بدین ترتیب «مؤلفه‌های کالبدی مسجد» که شامل «انعطاف‌پذیری مکان»، «غناي حسی محیط» و «پاسخگویی به نیازهای دوران منحصر به فرد نوجوانی» است، می‌تواند علاوه بر تأثیر در پیدایش دلبستگی فرد به فضای مسجد، در شکل‌گیری «هویت فردی» نوجوان نیز نقش‌آفرین باشد. چنانکه «مؤلفه حس معنوی» در مسجد نیز علاوه بر تأثیری که در دلبستگی نوجوان به فضای مسجد دارد در شکل‌گیری «هویت معنوی» او نیز نقش‌آفرینی می‌کند.

تناظر مؤلفه‌های دلبستگی مکانی با هویت‌یابی نوجوان: [...] |

«مؤلفه تعاملی» که شامل تعامل نوجوان با گروه همسالان خود و نیز سایر افراد حاضر در مسجد از جمله مربیان می‌شود، اگر با توجه به ظرایف دوران حساس نوجوانی برقرار شود، علاوه بر ایجاد حس دلبستگی به مکان موجبات شکل‌گیری و تقویت «هویت اجتماعی» نوجوان را رقم می‌زند. از سوی دیگر «مؤلفه عملکردی» که به محتوای ارائه‌شده در مساجد برای نوجوانان می‌پردازد نیز جزء مؤلفه‌های دلبستگی‌ساز مکان به شمار می‌رود و می‌تواند از مسیر شکوفاسازی، حداقل به‌عنوان بخشی از استعدادهای نوجوان، سهم عمده‌ای در شکل‌گیری یا تقویت «هویت فردی و اجتماعی» نوجوان بر عهده گیرد. علاوه بر آنچه ذکر شد «مؤلفه زمانی» نیز به معنای زمان مستمر حضور یا تعداد دفعات مراجعه به مکان در ایجاد دلبستگی به فضای مسجد نقش دارد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

Seyede Shima Anousheh <https://orcid.org/0009-0003-9373-431X>

منابع و مآخذ

- احمدزاده، ریحانه (۱۳۹۹). مرکز نگهداری کودکان بی سرپرست رودسر با تأکید بر حس دلبستگی به مکان. پایان نامه کارشناسی ارشد، مؤسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی رشت.
- حاجی پروانه، علیرضا (۱۳۹۵). شناسایی مؤلفه‌های تأثیرگذار بر ایجاد حس دلبستگی به مکان در بین جوانان نمونه موردی: طراحی خانه جوان شهر بابل. (پایان نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد). دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه مازندران، ایران.
- حسن، حسن ابراهیم (۱۹۶۴). تاریخ الاسلام. قاهره: مکتبه النهضة المصریه.
- خدائی زهرا، رفیعان مجتبی (۱۳۹۱). عوامل مرتبط با رضایت نوجوانان از محیط‌های عمومی شهری. رفاه اجتماعی، ۱۲ (۴۴): ۶۸-۴۳.
- سرمدی، صدف، شاهچراغی، آزاده و کریمی فرد، لیلا (۱۳۹۹). فرایند ادراک منظر بر پایه ادراکات حسی و عقلی. باغ نظر، ۱۷ (۱)، ۲۷-۳۸. Doi: 10.22034/bagh.2020.195136.4236
- سعیدی، عباس (۱۳۶۸). بینش اسلامی و پدیده‌های جغرافیایی. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- فلاح، صدیقی (۱۳۹۵). طراحی خانه کودکان بی سرپرست با رویکرد حس دلبستگی به مکان. پایان نامه کارشناسی ارشد، مؤسسه آموزش عالی صنعتی مازندران.
- مجتبوی، سیده مریم، مطلبی، قاسم و قدوسی فر، سیده‌ادی (۱۴۰۰). واکاوی عوامل مؤثر در ایجاد دلبستگی به مکان در بازار. علمی باغ نظر، ۱۸ (۱)، ۳۳-۴۸. Doi: 10.22034/bagh.2021.293542.4931
- مجتبوی، مریم (۱۴۰۱). بررسی عوامل کالبدی و اجتماعی مؤثر در ایجاد دلبستگی به مکان‌های سوم (مطالعه تطبیقی بازارهای سنتی با فروشگاه‌های بزرگ تجاری معاصر. رساله دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب.
- مجتبوی، سیده مریم، مطلبی، قاسم و قدوسی فر، سیده‌ادی (۱۴۰۱). تأثیر مؤلفه‌های غنای حسی در ایجاد دلبستگی به مکان. منظر، ۱۴ (۱)، ۶۰-۷۵. Doi: 10.22034/manzar.2022.317860.2167
- مرادی، ابراهیم، نصراللهی، نازنین (۱۳۹۲). نقش مسجد در ایجاد هویت ایرانی اسلامی. اولین همایش ملی معماری، مرمت و شهرسازی.
- مستغنی، علیرضا، اعتمادی، شهرزاد (۱۳۹۵). چگونگی شکل‌گیری حس مکان در کودکان. معماری و شهرسازی آرمانشهر، ۱۷ (۱).
- مکارم شیرازی (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. چاپ سی و دوم، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مهرآسا، مریم (۱۳۹۶). طراحی مرکز درمانی کودکان با تأکید بر رویکرد تعلق مکانی. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور استان هرمزگان.
- مهری، عبدالکریم، ابراهیمی دهکردی، امین (۱۳۹۶). بازشناسی نقش مسجد در هویت و روند توسعه شهرهای اسلامی. کنفرانس پژوهش‌های معماری و شهرسازی اسلامی و تاریخی ایران.
- نیک‌نام، فهیمه (۱۳۹۷). طراحی فرهنگسرای کودک با رویکرد دلبستگی به مکان در شهر جاجریم. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شاهرود.
- وثیق، بهزاد (۱۳۹۹). تبیین کاربست حس معنوی مکان جایگزین مفهوم حس مکان (نمونه بررسی شده: حرم امام رضا علیه السلام). فصلنامه علمی فرهنگ رضوی، ۳۰ (۳)، ۲۴۵-۲۲۳. Doi: 10.22034/farz.2020.113317
- هنری ماسن، پاول، کیگان، جروم، کارول هوستون، آلتا و کانجر، جان جین وی (۱۳۸۲). رشد و شخصیت کودک. ترجمه

مهشید یاسایی، چاپ پانزدهم، تهران: نشر مرکز (کتاب ماد).

Hajiparvaneh, Alireza. (2015). Identifying the factors influencing the creation of a sense of attachment to a place among young people, a case study: the design of a young house in the city of Babol. (Unpublished master's thesis). Faculty of Architecture and Urban Planning, Mazandaran University, Iran. **[In persian]**

Henry Massen, Powell; Keegan, Jerome; Carol Houston, Alta.; Conger, John Janeway. (1382). *Child's growth and personality*. translated by Mahshid Yasai, 15th edition, published by Center (Maad book). **[In persian]**

Hassan, Hassan Ibrahim. (1964). *History of Islam*. Cairo: Maktaba al-Nahda al-Masriyyah.

khodae Zahra, Rafiyan Mojtaba. (2017). Factors related to adolescents' satisfaction with social welfare urban public environments; 12(44): 43-68. **[In persian]**

Mojtavi, Seyyed Maryam; Melabi, Qasim; Qudosifar, Sidhadadi. (1401). The effect of sensory richness components in creating attachment to a place, *Manzar Magazine*, No. 14, 60-75. **[In persian]**

Doi: 10.22034/manzar.2022.317860.2167

Mojtavi, Seyyed Maryam; Melabi, Qasim; Qudosifar, Sidhadadi. (1400). Evaluation of effective factors in creating place attachment in the market. *Bagh Nazar Scientific Journal*, No. 18, 33-48. **[In persian]**

Doi: 10.22034/bagh.2021.293542.4931

Makarem Shirazi (1374). *Sample Interpretation*. 32nd edition, Tehran: Darul Kitab al-Islamiya. **[In persian]**

Rivlin, L. (1987). The neighborhood, personal identity and group affiliation. In: I. Altman & A. Wandersman (Eds.), *Neighborhood and Community Environments*. New York: Plenum Press.

Sarnadi, oyster; Shahcheraghi, Azadeh; Karimi Fard, Leila. (2019). The Process of Landscape Perception Based on Sensory and Intellectual Perceptions. *Bagh Nazar Journal*, No. 17, 27-38. **[In persian]**

Doi: 10.22034/bagh.2020.195136.4236

Saidi, Abbas. (1368). *Islamic vision and geographical phenomena*. Mashhad: Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation. **[In persian]**

Wathiq, Behzad. (2019). Explaining the application of the spiritual sense of place instead of the concept of the sense of place (examined example: the shrine of Imam Reza, peace be upon him). *Farhang Razavi Scientific Quarterly*. No. 30, 223-245. **[In persian]**

Doi :10.22034/farzv.2020.113317

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.